

K.F.MAHMUDOVA*pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: konul-mahmudova@mail.ru***Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti**

(Bakı şəh., Ü.Hacıbəyov küç., 68)

**BİOLOGİYADAN SİTUASIYA MƏSƏLƏLƏRİNİN
HƏYATI BACARIQLARIN FORMALAŞDIRILMASINDA ROLU***Açar sözlər: bilik, bacarıq, həyati bacarıqlar, sxemlər, cədvəllər.**Ключевые слова: знания, умения, жизненные навыки, схемы, таблицы, ситуационные вопросы.**Key words: knowledge, skills, life skills, schemes, tables, situational issues.*

Təhsil sistemində gedən innovasiya prosesləri şəxsiyyətin intellektual inkişafına nail olmaq, şagirdlərdə əməyə şüurlu münasibət tərbiyə etmək, onlar üçün vacib olan praktik bacarıq və vərdişləri formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək, biliklərə müstəqil yiyələnməyin yollarını, tədqiqatçılıq bacarıqlarını aşılamaq, gigiyena qaydalarına əməl etmək və s. bu kimi fəaliyyətlər formalaşdırmaqdır. Bu bacarıqlar sayəsində şagirdlərdə müxtəlif situasiyalarda qarşıya çıxan məsələləri müstəqil həll etmək bacarığı yaranır.

Tədris planına əsasən ümumtəhsil məktəblərində biologiya fənni tədris planına əsasən həftədə iki saat tədris olunur. Fənnin əsas məzmunu biologiya fənnindən siniflər üzrə nəzərdə tutulan təlim nəticələrinə yiyələnməyi, nəzəri biliklərin praktik tətbiqini nəzərdə tutur. Fənn üzrə əldə edilən biliklər dərslər prosesi zamanı müxtəlif tipli tapşırıqların, məsələ həllinin köməyi ilə inkişaf etdirilir, bir sıra bacarıqların formalaşdırılmasına yönləndirilir. Biologiyadan istənilən bir məsələnin həlli üçün şagirdin nəzəri biliklərə dərinlən yiyələnməsi vacibdir. Nəzəri bilikləri olan şagird məsələ həll edərkən müstəqil işləmək, yaradıcılıq, tədqiqatçılıq qabiliyyətlərini də inkişaf etdirmiş olur.

Şagirdlərin hansısa təlim materialını dərinlən dərk edə bilməsi, mahiyyətini anlaması təfəkkür olmadan qeyri mümkündür. Təlim prosesində şagirdlərin yeni materialı sadəcə olaraq qavraması deyil, təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Müstəqil olmadıqda isə şagirdlərin təfəkkürü lazımı səviyyədə inkişaf edə bilməz. Məsələlərə yanaşmağın, onları analiz etməyin ümumi metod və qaydaları şagirdə öyrədilməzsə, o, qabaqcadan qazandığı bilikləri yeni materiala tətbiq etməyi bacarmaz. Şagirdin öyrəndiklərini yeni materiala, həll edəcəyi hər hansı bir məsələyə müvəffəqiyyətlə tətbiq edə bilməsi onun təfəkkürünün inkişafından xəbər verir.

Şagirdləri mənimsəmə qabiliyyətlərinə uyğun istiqamətləndirmək müəllimlərin əsas məqsədlərindən biridir. İbtidai siniflərdən başlayaraq tədris olunan həyat bilgisi fənni, hazırda pilot layihə kimi ümumi orta təhsil səviyyəsinin V-VI siniflərində tədris olunan təbiət fənni yuxarı siniflərdə biologiya, fizika, kimya, coğrafiya və digər fənlərinin mənimsənilməsinə xidmət edir. İbtidai sinifdən başlayaraq bünövrəsi zəif olan şagird yuxarı siniflərdə də bəzi fənlərdən zəif nəticə göstərmiş olur. Məsələn: riyaziyyat fənnindən zəif olan şagird nəinki fizikadan, eyni zamanda da biologiyadan, kimyadan müəyyən məsələlərin həllində çətinlik çəkir.

Qeyd olunduğu kimi, məsələ həlli yalnız riyaziyyat, fizika fənlərinin təlimində tapşırıq tipi deyil, biologiyadan da məsələlərin həllinə geniş yer verilir. Məsələ həlli biologiyanın tədrisində bir sıra həyat əhəmiyyətli bacarıqların formalaşdırılması qədər mühüm yer tutur. Məsələ həlli zamanı bir sıra anlayışların mahiyyəti açılır və onlar şagirdlər tərəfindən şüurlu şəkildə mənimsənilir.

Biologiyadan tərtib olunan məsələlər şagirdləri müstəqil mühakimə yürütməyə, oxşar və fərqli cəhətləri araşdırmağa, ümumiləşdirmə aparmağa, nəticə çıxarmağa yönəlməli, məsələ-

lərin həlli ilə əlaqədar tədqiqatçılıq qabiliyyətini inkişaf etdirməlidir. Şagirdlər bu məsələlər vasitəsilə həyatı hadisələri öyrənməli, sxem, qrafik, diaqramın qurulması, faizin, nisbətini və s. hesablanmasından istifadə etməlidir. Bunun nəticəsində onlarda təhliletmə, tədqiqatçılıq, dəyərləndirmə kimi keyfiyyətlər formalaşır.

Biologiyanın təlimində bir sıra müxtəlif məsələ (situasiya, əlaqələrin müəyyən edilməsi, quruluş və həyat tərzini ilə bağlı, müqayisəli, viktorina tipli məsələlər və s.) və tapşırıqlardan istifadə olunur. İstənilən məsələnin həllində mütləq alqoritm qurulmalıdır. Alqoritmin qurulması məsələnin mərhələli şəkildə həllini təmin edir. Belə ki, ilk olaraq məsələnin şərti diqqətlə oxunmalı, şərtlə bağlı qısa qeydlər aparılmalı, əldə olunan biliklərə əsasən məsələ həll edilməli, məsələnin düzgünlüyü yoxlanılmalıdır.

Hazırda həm ümumtəhsil məktəblərində biologiya fənni üzrə qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanması zamanı, həm də Dövlət İmtahan Mərkəzinin keçirdiyi qəbul imtahanlarında problemlə-yaradıcı məsələlərin həllinə geniş yer verilir. Problemlə-yaradıcı məsələlərdə biliklərdən əsasən praktik məqsəd üçün istifadə edilir. Həmin məsələlərdə gündəlik həyatda, sağlamlığın qorunmasında, məişətdə və ətraf mühitin mühafizə edilməsində və s. biologiya ilə bilavasitə əlaqəsi olan problemlər öz əksini tapır. Problemlə-yaradıcı məsələlərdən istifadə etməkdə məqsəd şagirdlərin biologiyadan aldıkları biliklərin praktik fəaliyyətdə əhəmiyyətini dərk etməkdir. Dərs prosesində, ev tapşırıqlarının verilməsində, dərsdən kənar məşğələlərdə problemlə-yaradıcı məsələlərdən geniş istifadə edilir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, problemlə-yaradıcı və ya situasiya tapşırıqlarının əsas xüsusiyyəti onların həyatla bağlı olmasıdır. Məhz bu səbəbdən də müasir dövrdə şagirdlərin nəticə çıxarma bacarığına yiyələnməsinə bir növ başlanğıc olur. Onların məntiqi və tənqidi təfəkkürünü inkişaf etdirir.

Situasiya məsələləri çox vaxt 3 bir-biri ilə əlaqəli sualdan ibarət olur. Bir situasiya verilir və şagirddən bu situasiyadan, problemdən çıxış yolunu tapmaq istənilir. Şagird problemdən çıxış yolunu tapmaqla yanaşı əldə etdiyi nəticəni həyatda bacarığa çevirir. Bu tip tapşırıqların tərtibi zamanı sxemlərdən, qrafiklərdən də istifadə olunur. Tapşırıqların hazırlanması zamanı diqqət yetirilməli olan məqamlardan biri də yalnız nəticənin alınmasına yönəlmək deyil, eyni zamanda da şagirdlərin müvafiq üsullardan istifadə bacarığının səviyyəsini qiymətləndirməyə imkan verə bilməsidir.

Situasiya tapşırıqları müxtəlif yollarla dərk edən şagirdlərin imkanlarını üzə çıxarmağa da şərait yaradır. Eyni zamanda digər tapşırıqlardan fərqi odur ki, test tapşırıqları bir tədris vahidini və ya bir bölməni əhatə etdiyi halda, bu tip tapşırıqlarla əvvəlki bir-neçə sinifdə əldə olunan bilikləri də əhatə etmək, siniflər üzrə fənn daxili əlaqə yaratmaq mümkündür. Eyni zamanda bu tip tapşırıqlar həyatda real olan hadisələrə əsaslanmalı, şagird üçün həyatı əhəmiyyət daşımalı, faydalı olmalı, məzmunca cəlbedici olmalı, təfəkkürü inkişaf etdirməlidir. Bu tip tapşırıqlar özü də yaş səviyyəsinə uyğun tərtib olunur. Bir qrup tapşırıqların tərtibi zamanı faktoloji suallar, sadə hesablamalara üstünlük verildiyi halda, digər qrup tapşırıqlarda müxtəlif terminlər, bu terminlərin izahı, müqayisələrin aparılması, ümumiləşdirmə, səbəb-nəticə əlaqələrinin müəyyənəşdirilməsi, qrafiklərin, cədvəllərin tərtibi, hadisəyə müxtəlif baxış nöqtəyi nəzərdən yanaşma, hadisənin dəyişən situasiya üçün həlli və s. kimi bacarıqların üzə çıxarılması əsas məqsəd daşıyır.

Məsələ: Günay babası ilə qonaq getmişdi. Bağda meyvə ağacları çiçək açmışdı. O, çiçəyə baxıb çiçək düsturlarını yadına saldı. Onun təyin etdiyi çiçəyin birində çiçək düsturu belə idi- $K_5L_5E_{\text{sonsuz}}D_1$

Suallar:

1. Bu hansı fəsilənin çiçək düsturu idi?
2. Bu fəsiləyə aid daha hansı çiçək düsturunu yazmaq olar?
3. Tumlu meyvənin içərisində 5 toxum varsa mayalanmada neçə qamet, neçə hüceyrə iştirak etmişdir?

Göstərilən məsələnin həlli üçün şagird VI, VII, IX siniflərdə tədris olunan mövzular üzrə müəyyən biliklərə sahib olmalıdır.

Beləliklə də, yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirsək belə nəticəyə gələ bilərik ki, biologiya fənninin tədrisində situasiya tapşırıqlarının hazırlanması zamanı müəllim aşağıdakı məqamlara diqqət yetirməlidir:

- Bu tip tapşırıqların həlli üçün şagirdin biologiyadan bir sıra anlayışların təhlilini aparması, dəqiqləşdirməsi;
- Situasiya məsələsinin əsasən 3 əlaqəli sualdan ibarət olmaqla, 1-ci sualın nəticəsindən növbəti sualda istifadə olunması;
- Fikrin daha yaxşı çatdırılması üçün şəkil, qrafik, sxemlərdən və s. istifadə olunması;
- Situasiyanın həyatla əlaqəsinin olması;
- Müxtəlif üsullarla dərkətmənin qiymətləndirilməsi probleminin həlli üçün şərait yaratmalı;
- Biologiyanın ayrı-ayrı bölmələrini əhatə etməli;
- Həyati bacarığa çevrilə bilməsidir.

Ümumiyyətlə, şagirdlərin idrak fəaliyyətinin, məntiqi təfəkkürünün inkişaf etdirilməsində məsələlər mühüm rol oynayır, çünki məsələ həlli prosesində çoxlu təfəkkür əməliyyatları tətbiq olunur: verilmiş problemin təhlili verilənlərlə axtarılanların müqayisəsi, canlıların xarakterik xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsi, riyazi modelin hazırlanması, həllin yerinə yetirilməsi. Bütün bunlar şagirdlərdən yaradıcılıq fəallığı tələb edir. Bu fəallığı yaratmaq və şagirdlərdə biologiya fənninə maraq oyatmaq isə müəllimin əsas vəzifəsidir.

“Öyrənməyi öyrətmək” biliklərin tətbiqi zamanı öz nəticəsini göstərir. Odur ki, bioloji məsələlərin həlli zamanı şagird öyrəndiklərini tətbiq edərək şüurlu bilik əldə etmək vərdişləri qazanır.

Məqalənin aktuallığı: Ümumtəhsil məktəblərində biologiya fənninin tədrisində həyati bacarıqların formalaşdırılması məqsədilə situasiya məsələlərindən istifadə aktual hesab edilir.

Məqalənin elmi yeniliyi: Məqalədə ümumtəhsil məktəblərində biologiya fənninin tədrisi zamanı situasiya məsələlərindən istifadənin üstünlükləri göstərilir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi: Məqalədən ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar istifadə edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Y. Seyidli, X.Əhmədbəyli, N.Əliyeva, Ümumi təhsil məktəblərinin 6-cı sinifləri üçün Biologiya fənni üzrə dərslik, Bakı, 2021.
2. Путьков Ю.А. Основы педагогической технологии. М.: Просвещение, 2001. 181 с.
3. Orucov F.M. Biologiyanın tədrisində yeni texnologiyaların tətbiqi istiqamətləri. Metodik vəsait. Bakı: Mütərcim, 2007, 139 s.
4. Верзилин Н.М., Корсунская В.М. Общая методика преподавания биологии. М.: Просвещение. 1983, 384 с.
5. Методика обучения биологии / В.С. Конюшко, С.Е. Павлюченко, С.В. Чубаро. Мн.: Книжный дом, 2004
6. Dərişoğlu, S., Yaman, M. ve Soran, H. Orta öğretim öğrencilerinin biyoloji dersine ve biyoloji konularına ilgilerinin belirlenmesi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2004

К.Ф.Махмудова

Роль ситуационных задач по биологии в формировании жизненных навыков

Резюме

В статье говорится о важной роли решения задач в обучении биологии, наряду с формированием ряда жизненно важных умений. Здесь так же отмечается, что сформулированные задачи ориентируют учащихся на самостоятельные суждения, способствуют исследовать

сходства и различия, дают возможность делать обобщения и выводы, а также развивать исследовательские навыки, связанные с решением проблем. Отмечается, что в современную эпоху широкое место отводится решению проблемно-творческих задач, с использованием большинства типов задач по биологии, подчеркивается, что данные типы задач используются в практических целях.

K.F.Mahmudova

The role of situational issues from biology in the formation of life skills

Summary

The article talks about the important role of problem solving in the teaching of biology, along with the formation of a number of vital skills, the fact that the formulated problems direct students to make independent judgments, investigate similarities and differences, make generalizations, draw conclusions, and develop research skills related to problem solving. In the modern era, it is noted that a wide space is given to the solution of problematic-creative problems, using most types of biology problems, it is emphasized that these types of problems are used for practical purposes.

*Rəyçilər: b.e.d., prof. R.L.Sultanov,
p.f.d. İ.A.Cavadov*

Redaksiyaya daxil olub: 02.09.2022